।। श्रीः ।।
चौखम्बा आयुर्विज्ञान ग्रन्थमाला
151

वैदिकवाङ्मयस्येतिहासः

लेखक :
डॉ. जगदीशचन्द्रमिश्रः
साहित्याचार्यः, व्या. शा.
एम. ए. (द्वितय) पी-एच. डी., डिप्-इन-एड्-

सम्पादकः
डॉ. ब्रह्मानन्द त्रिपाठी
साहित्य-आयुर्वेद-आचार्यः
एम. ए., पी-एच. डी., डी. एस-सी. एवाइ.

चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन
वाराणसी

विषयानुक्रमणिका

प्रथमोऽध्यायः **विषयप्रवेशः** १–१२

मङ्गलाचरणम् १, विषयप्रवेशः १, वेदानां वैशिष्टचम् २, वेदानां महत्त्वम् ४, वैदिकवाङ्मयम्, ४, अस्य वाङ्मयस्य विभूतिः ६, वेद-शब्दस्यार्थः ७, वेदरक्षा ९, वेदेषु स्वराणां महत्त्वम् १२।

द्वितीयोऽध्यायः **वैदिकानुशीलनस्येतिहासः** १३–२४

(१) प्राचीनकालः १३, पदकाराः १३, (२) पाश्चात्यवेदज्ञानां कार्याणि १५, ग्रन्थानां संस्करणम् १७, प्रतीच्यप्रधीनामनुवादविषयकं कार्यम् १९, व्याख्याग्रन्थाः २०, वैदिकपुराणविज्ञानम् २१, वैदिक-साहित्यस्येतिहासः २१, वैदिकसाहित्यस्यानुक्रमणी २२, (३) नव्य-भारते वैदिकानुशीलनस्य कार्यम् २२।

तृतीयोऽध्यायः **वेदभाष्यकाराः** २५–५५

(१) ऋग्वेदभाष्यकाराः २५, स्कन्दस्वामी २५, नारायणः २७, उद्गीथः २७, माधवभट्टः २८, टीकाया वैशिष्टचम् २९, वेङ्कटमाधवः २९, धानुष्कयज्वा ३१, आनन्दतीर्थः ३१, आत्मानन्दः ३२, सायणा-चार्यः ३२, (२) सामभाष्यकाराः ३३, माधवः ३३, भरतस्वामी ३४, गुणविष्णुः ३५, (३) शुक्लयजुर्वेदभाष्यकाराः ३६, (क) माध्यन्दिनसंहिताभाष्यम् ३६, उव्वटः ३६, महीधरः ३७, (ख) काण्वसंहिताभाष्यम् ३८, हलायुधः ३८, सायणाचार्यः ३९, अनन्ता-चार्यः ३९, आनन्दबोधभट्टोपाध्याय ३९, (४) कृष्णयजुर्वेदीय-तैत्तिरीयभाष्यकाराः ४०, यजुर्वेदपरिचयः ४०, कुण्डिनः ४१, आचार्यक्षुरः ४२, भट्टभास्करः ४२, (५) अथर्वसंहिताभाष्यम् ४३, भवस्वामी ४१, गुहदेवः ४१, अथर्ववेदपरिचयः ४३, अथर्ववेदभाष्यम् ४३, ब्राह्मणग्रन्थपरिचयः ४३, ब्राह्मणभाष्यम् ४४, गोविन्दस्वामी ४४, षड्गुरुशिष्यः ४४, आचार्यसायणः ४५, तैत्तिरीयब्राह्मणभाष्यम् ४५, भवस्वामी ४५, भट्टभास्करः ४५, आचार्यसायणः ४५, सामवेदीयब्राह्मणभाष्यम् ४५, सायणस्य वेदभाष्यम् ४५, सायणा-चार्येणव्याख्याताः ब्राह्मणग्रन्थाः आरण्यकग्रन्थाश्चेति ४५, तैत्तिरीय-संहिताया भाष्यम् ४९, ऋग्भाष्यम् ४९, सामभाष्यम् ५०, काण्वभाष्यम् ५१, अथर्वभाष्यम् ५१, शतपथभाष्यम् ५१, माधवीयनाम्नः रहस्यम् ५४, वेदभाष्याणामेककर्तृत्वम् ५४।

चतुर्थोऽध्यायः वेदानां व्याख्यापद्धतिः ५६–७२

(१) भारतीयपद्धतिः ५६, कौत्समहोदयस्य पूर्वपक्षः ५७, यास्कमहोदयस्य सिद्धान्तपक्षः ५९, (२) पाश्चात्यपद्धतिः ६०, (३) आध्यात्मिकपद्धतिः ६२, परम्पराया महत्त्वम् ६५, स्मृतिग्रन्थानां महत्त्वम् ६६, सायणाचार्यस्य महत्त्वम् ६८, श्रीमदरविन्दस्य महत्त्वम् ७१, श्रीमदानन्दकुमारस्य वैशिष्टयम् ७२ ।

पञ्चमोऽध्यायः वेदाविर्भावकालः ७३–७८

(१) डॉ० मैक्समूलरस्य मतम् ७३, (२) डॉ० अविनाशचन्द्रदासस्य मतम् ७४, (३) वेदस्थिते ज्योतिषतत्त्वाधारे मतम् ७४, (४) शङ्कर-बालकृष्णदीक्षितस्य मतम् ७५, (५) बालगङ्गाधरतिलकस्य मतम् ७५, (१) अदितिकालः ७६, (२) मृगशिरःकालः ७६, (३) कृत्तिका-कालः ७६, (४) अन्तिमः कालः ७६, शिलालेखः ७६, भूगर्भीयवैदिक-तथ्यम् ७७ ।

षष्ठोऽध्यायः संहितासाहित्यम् ७९–१३९

वेद-विमर्शः ७९, (क) ऋक्-संहिता ८३, (१) तत्राष्टकक्रमः ८३, (२) मण्डलक्रमः ८४, नारायणभट्टेन दत्तमृग्वेदस्य विवरणम् ८५, ऋग्वेदीयानाम् ऋचां संख्या ८५, वंशमण्डलम् ८६, ऋग्वेदीयशाखाः ८७, (१) शाकलशाखा ८८, (२) वाष्कलशाखा ८९, (३) आश्वलायनशाखा ८९, (४) शाङ्खायनशाखा ८९, (५) माण्डूकायनशाखा ८९, ऋग्वेदस्य विषयविवेचनम् ९०, दशममण्डलस्यार्वाचीनत्वम् ९०, भाषागतभेदम् ९०, छन्दोगतवैशिष्टयम् ९१, देवगतवैशिष्टयम् ९१, दार्शनिकतथ्यानामाविष्कारः ९२, विषयस्य नूतनत्वम् ९२, दानस्तुतिः ९३, संवादसूक्तानि ९४, ऋग्वेदस्थलौकिकसूक्तानि ९५, दार्शनिकसूक्तानि ९६, श्रद्धासूक्तम् ९६, पुरुषसूक्तम् ९८, (ख) यजुःसंहिता ९८, विषयविवेचनम् १००, काण्वसंहिता १०१, तैत्तिरीयसंहिता १०२, मैत्रायणीसंहिता १०२, कठसंहिता १०३, कपिष्ठलकठसंहिता १०३, (ग) सामसंहिता १०४, सामशब्दस्यार्थः १०५, सामवेदस्य परिचयः १०६, ऋक्सामयोः सम्बन्धस्य मीमांसा १०६, सामवेदस्य शाखाः १०८, (१) कौथुमशाखा १०९, (२) राणायणीयशाखा १०९, (३) जैमिनीयशाखा ११० सामगानस्य पद्धतिः ११०, सामवेदविमर्शः १११, गान-प्रकारः ११३, स्तोमस्तथा विष्टुतिः ११४, साम-विभागः ११४, (घ) अथर्ववेदः ११५, अथर्ववेदस्य शाखाः ११८, (१) पिप्पलादः ११८, (२) मौदः ११९, (३) शौनकः ११९, अथर्वस्य शौनकसंहिता ११९,

अथर्ववेदस्य त्रिविधसंहिता १२१, विधिप्रयोगसंहिता १२१, अथर्व विज्ञानम् १२२, अथर्ववेदस्य विषयविवेचनम् १२४, (१) भैषज्य-सूक्तानि १२४, (२) आयुष्यसूक्तानि १२४, (३) पौष्टिकानि १२५, (४) प्रायश्चित्तानि १२५, (५) स्त्रीकर्माणि १२५, (६) राजकर्माणि १२५, दुन्दुभिसूक्तम् १२६, पृथिवीसूक्तम् १२६, (७) ब्राह्मण्यानि १२७, व्रात्यः १२८, ऋग्वेदस्य पूरकोऽयमथर्ववेदः १२९, अथर्ववेदे कौटुम्बिकाभिचारः १३२, अथर्ववेदस्य रचनाकालः १३५, अथर्ववेदोपरि बाह्यप्रभावः १३६ ।

सप्तमोऽध्यायः **ब्राह्मणग्रन्थाः** १४०–१८४

संहिताब्राह्मणयोर्विषयस्य पार्थक्यम् १४१, विषयविवेचनम् १४३, विनियोगः १४४, हेतुः १४४, अर्थवादः १४५, निरुक्तिः १४५, आख्यानम् १४६, ब्राह्मणग्रन्थानां महत्त्वम् १४८, ब्राह्मणानां देश-कालः १४९, भाषा तथा शैली (शिल्पविधानम्) १५१, ब्राह्मण-कालिको धर्मः समाजश्चेति १५१, चातुर्वर्ण्यम् १५२, नैतिकता १५३, नार्याः महिमा १५५, ब्राह्मणसाहित्यम् १५५, वैदिकग्रन्थानां सूची १५७, (विशिष्टाभिज्ञानम्) १५८, ऐतरेयब्राह्मणम् १५८, महत्त्वम् १५९, शाङ्खायनब्राह्मणम् १६१, यजुर्वेदीयब्राह्मणानि १६२, शतपथब्राह्मणम् १६२, यज्ञानामाध्यात्मिकमहत्त्वम् १६५, शतपथ-ब्राह्मणस्य प्राचीनता १६६, शतपथब्राह्मणस्य वैशिष्टयम् १६७, तैत्तिरीयब्राह्मणम् १६८, सामवेदीयब्राह्मणानि १७०, (१) ताण्ड्य-ब्राह्मणम् १७०, (२) षड्विंशब्राह्मणम् १७३, (३) सामविधान-ब्राह्मणम् १७३, (४) आर्षेयब्राह्मणम् १७४, (५) देवताध्याय-ब्राह्मणम् १७४, (६) उपनिषद्ब्राह्मणम् १७५, (क) मन्त्रब्राह्मणम् १७५, (७) छान्दोग्योपनिषद्ब्राह्मणम् १७६, (ख) संहितोपनिषद्-ब्राह्मणम् १७६, (८) वंशब्राह्मणम् १७७, (९) जैमिनीय-ब्राह्मणम् १७७, अथर्ववेदीयब्राह्मणम् १७८, गोपथब्राह्मणम् १७८, ब्राह्मणानि—वेदानामविभाज्याङ्गानि १७९ ।

अष्टमोऽध्यायः **आरण्यकम्** १८५–१९१

सामान्यपरिचयः १८५, विषयविवेचनम् १८६, एतरेयारण्यकम् १८८, शाङ्खायनारण्यकम् १८९, बृहदारण्यकम् १९०, तैत्तिरीया-रण्यकम् १९० ।

नवमोऽध्यायः **उपनिषद्-ग्रन्थाः** १९२–२०८

उपनिषत्परिचयः १९२, प्रतिपाद्यो विषयः १९४, उपनिषदां भाषान्तरेष्वनुवादः २००, (१) ईशोपनिषद् २०१, (२) केनो-

पनिषद् २०१, (३) कठोपनिषद् २०१, (४) प्रश्नोपनिषद् २०२, (५) मुण्डकोपनिषद् २०२, (६) माण्डूक्योपनिषद् २०३, (७) तैत्तिरीयोपनिषद् २०३, (८) ऐतरेयोपनिषद् २०३, (९) छान्दोग्योपनिषद् २०४, (१०) बृहदारण्यकोपनिषद् २०४, (११) श्वेताश्वतरोपनिषद् २०५, (१२) (क) कौषीतकि-उपनिषद् २०५, (ख) संहितोपनिषद् २०५, (१३) मैत्रायणी-उपनिषद् २०६, (१४) महानारायणोपनिषद् २०६, (१५) वाष्कलमन्त्रोपनिषद् २०७, (१६) छागलेयोपनिषद् २०७, (१७) आर्षेयोपनिषद् २०८, (१८) शौनकोपनिषद् २०८।

दशमोऽध्यायः **वैदिकवाङ्मयस्य वैलक्षण्यम्** २०९–२२६

वैदिकवाङ्मयस्य वैलक्षण्यम् २०९, (१) रसविधानम् २१०, (२) अलङ्कारविधानम् २११, (३) सौन्दर्यपरिकल्पना २१४, (१) अनावृतं वर्णनम् २१५, (२) अलङ्कृतं वर्णनम् २१६, वैदिकाऽऽख्यानम् २१७, (क) शुनःशेपोपाख्यानम् २१८ (ख) उर्वशीपुरूरवसोरुपाख्यानम् २१८, (ग) च्यवानभार्गवस्य तथा मानवीमुकन्याऽऽख्यानम् २१९, (घ) वसिष्ठविश्वामित्रयोराख्यानम् २२०, वैदिकाऽऽख्यानानां तात्पर्यम् २२०, वेदेष्वार्षम् आख्यानम् २२२, वैदिकऋषिर्भरद्वाजः २२२, वैदिकगाथाया विवरणम् २२५।

एकादशोऽध्यायः **वेदाङ्गानि** २२७–३०६

वेदाङ्गस्यार्थस्तथा तस्य महत्त्वम् २२७, (१) **शिक्षा** २२८, उपनिषत्काले शिक्षा २२९, शिक्षासाहित्यम् २३२, व्यास-शिक्षा २३२, भरद्वाजशिक्षा २३२, पाणिनीय-शिक्षा २३३, (१) याज्ञवल्क्यशिक्षा २३३, (२) वासिष्ठीशिक्षा २३३, (३) कात्यायनीशिक्षा २३४, (४) पाराशरीशिक्षा २३४, (५) माण्डव्यशिक्षा २३४, (६) अमोघानन्दिनीशिक्षा २३४, (७) माध्यन्दिनीशिक्षा २३४, (८) वर्णरत्नप्रदीपिका २३४, (९) केशवीशिक्षा २३४, (१०) मल्लशर्मशिक्षा २३५, (११) स्वराङ्कुशशिक्षा २३५, (१२) षोडशश्लोकीशिक्षा २३५, (१३) अवसाननिर्णयशिक्षा २३५, (१४) स्वरभक्तिलक्षणशिक्षा २३५, (१५) प्रातिशाख्यप्रदीपशिक्षा २३५, (१६) नारदीयशिक्षा २३५, (१७) गौतमीशिक्षा २३५, (१८) लोमेंशीशिक्षा २३५, (१९) माण्डूकीशिक्षा २३५, (२०) क्रमसन्धानशिक्षा २३६, (२१) गलदृक्शिक्षा २३६, (२२) मनःस्वारशिक्षा २३६, (२) **कल्पः** २३७, शुक्लयजुर्वेदीयकल्पसूत्राणि २४०, (१) कर्कः २४१, (२) जयरामः

२४१, (३) हरिहरः २४१, (४) गदाधरः २४२, (५) विश्वनाथः २४२, वैजवापगृह्यसूत्रम् २४२, (१) बौधायनश्रौतसूत्रम् २४३, (२) आपस्तम्बस्य कल्पसूत्रम् २४३, (३) हिरण्यकेशी अथवा सत्याषाढश्रौतसूत्रम् २४४, (४) वैखानसश्रौतसूत्रम् २४४, (५) बाधूलश्रौतसूत्रम् २४४, (६) भारद्वाजश्रौतसूत्रम् २४४, (७) मानवश्रौतसूत्रम् २४५, (८) वाराहश्रौतसूत्रम् २४६, (९) काठकश्रौतसूत्रम् २४६, कृष्णयजुर्वेदीयकल्पसूत्राणि २४६, (१) बौधायनगृह्यसूत्रम् २४६, (२) भारद्वाजगृह्यसूत्रम् २४६, (३) आपस्तम्बगृह्यसूत्रम् २४७, (४) हिरण्यकेशीगृह्यसूत्रम् २४७, (५) वैखानसगृह्यसूत्रम् २४७, (६) अग्निवेशगृह्यसूत्रम् २४८, (७) मानवगृह्यसूत्रम् २४८, (८) वाराहगृह्यसूत्रम् २४८, (९) काठकगृह्यसूत्रम् २४८, सामवेदीयकल्पसूत्राणि २४८, (१) आर्षेयकल्पसूत्रम् २४८, (२) क्षुद्रकल्पसूत्रम् २५०, (३) लाटचायनश्रौतसूत्रम् २५०, (४) द्राह्यायणश्रौतसूत्रम् २५०, (५) जैमिनीयश्रौतसूत्रम् २५१, (६) गोभिलगृह्यसूत्रम् २५१, (७) खादिरगृह्यसूत्रम् २५१, (८) जैमिनीयगृह्यसूत्रम् २५१, अथर्ववेदीयकल्पसूत्रम् २५१, वैतानश्रौतसूत्रम् २५१, धर्मसूत्राणि २५२, (१) गौतमधर्मसूत्रम् २६०, (२) बौधायन-धर्मसूत्रम् २६०, (३) आपस्तम्बकल्पसूत्रम् २६१, (४) हिरण्यकेशि-धर्म-सूत्रम् २६२, (५) वसिष्ठ-धर्मसूत्रम् २६२, (६) वैखानसधर्म-सूत्रम् २६२, (७) विष्णुधर्मसूत्रम् २६२, शुल्वसूत्राणि २६३, बौधायनशुल्वसूत्रस्य टीकाकाराः २६३, (क) द्वारकानाथयज्वा २६३, (ख) वेङ्कटेश्वरदीक्षितः २६४, आपस्तम्बशुल्वसूत्रस्य टीकाकाराः २६४, (क) कपर्दीस्वामी २६४, (ख) करविन्दस्वामी २६४, (ग) सुन्दरराजः २६४, (घ) गोपालः २६४, कात्यायनशुल्व-सूत्रम् २६५, (क) रामः अथवा रामवाजपेयः २६५, (ख) महीधरः २६५, (ग) महामहोपाध्यायो विद्याधरगौडः २६५, (क) मानवशुल्व-सूत्रम् २६६, (ख) मैत्रायणीयशुल्वसूत्रम् २६६, (ग) वाराहशुल्व-सूत्रम् २६६, टीकाकारः २६६, (३) **व्याकरणम्** २६७, (४) **निरुक्तम्** २७५, निघण्टुव्याख्याकाराः २७६, निरुक्तकालः २७७, यास्कस्य निरुक्तम् २७७, निरुक्तस्य टीकाकाराः २७९, (१) दुर्गाचार्यः २७९, (२) स्कन्दमहेश्वरः २८०, (३) निरुक्तनिचयः २८०, निरुक्तस्य महत्त्वम् २८०, निरुक्तस्य प्रतिपादनशैली २८१, (५) **छन्दः** २८२, वैदिकच्छन्दसां विभाजनम् २८६, छन्दसां विवरणम् २८८, (६) **ज्यौतिषम्** २९२, अनुक्रमणी-साहित्यम् २९७,

बृहद्देवता-स्वरूप-परिचयश्च २९८, सर्वानुक्रमणी २९९, याजुष-अनुक्रमणी ३००, सामवेदीयग्रन्थाः ३००, (१) कल्पानुपदसूत्रम् ३००, (२) उपग्रन्थसूक्तम् ३००, (३) अनुपदसूत्रम् ३००, (४) निदानसूत्रम् ३००, (५) उपनिदानसूत्रम् ३०१, (६) पञ्चविधानसूत्रम् ३०१, (७) लघुऋक्तन्त्रसङ्ग्रहः ३०१, (८) सामसप्तलक्षणम् ३०१, अथर्ववेदीयग्रन्थाः ३०१, दन्त्योष्ठविधिः ३०२, बृहत्सर्वानुक्रमणी ३०२, प्रातिशाख्यसाहित्यम् ३०३, देवता ३०५ ।

परिशिष्टम् (क) **वैदिकी संस्कृतिः** **३०७–३१२**

वैदिकी संस्कृतिः ३०७ ।

परिशिष्टम् (ख) **वैदिकधर्मः** **३१३-३२०**

वैदिकधर्मः ३१३, भारोपीयधर्मः ३१३,

भारतीय-पारसीकधर्मः ३१४, ऋत्विजसंस्थायारुदयः ३१५, सङ्घर्षस्य कल्पना ३१५, नियमस्य सुव्यवस्थायाश्च कल्पना ३१५, नैतिक-देवस्य कल्पना ३१५, वैदिकदेवताः ३१६, देवानां संख्या ३१७, उपसंहारः ३१९ ।

सन्दर्भग्रन्थानां सूची ३२१ ।